

öğretilerine atıfta bulunmuş, böylece eserinde İslâm ve Konfüçyanizm'i bir araya getirdiğine dikkat çekmiştir. *Tianfang Xingli* genellikle "İslâm metafiziği" ve ya "Arap metafiziği" şeklinde tercüme edilmekteyse de Sachiko Murata'ya göre eserin başlığında Çin felsefesine yapılan atıflar ve içerdiği konular göz önünde bulundurulduğunda "kitâbü'r-rûh" şeklinde tercüme edilmesi daha uygundur. 1704 yılında tamamlanan eser *Han Kitap* içerisindeki orijinal felsefi eserlerden biri, hatta en önemlisi olarak kabul edilmiştir. Eserde tevhid, nübüvvet ve mead başlıkları altında usûlü'd-dîn meseleleri incelenmiş, Neo-Konfüçyanist felsefe de göz önüne alınarak İslâm'daki Tanrı, âlem ve insan ilişkisi açıklanmış, kozmoloji, yaratılış, insanın mahiyeti ve Tanrı (ya da gök) ile birlik gibi konular üzerinde durulmuştur. Liu Zhi, kozmoloji ve teoloji konularını anlatırken İslâm'ın Konfüçyanizm'e olan yakınlığı kadar Budizm ve Taoizm'e olan uzaklığı ve karşıtlığını da göstermeye çalışmış, ayrıca İslâm'ın esaslarını ve tevhidi merkeze koyup Taoizm ve Budizm'in metafiziksel kavramlarını karşılaştırmalı olarak değerlendirmiştir. Eserin sonuna da faydaladığı İslâmî kaynakların bir listesini eklemiştir. Eser 1770-1939 yılları arasında on beş defa basılmıştır. Çinli müslüman yazar Ma Lianyuan (Nûrülhak, ö. 1903) eseri *Leâ'if* adıyla Arapça'ya kısmen çevirmiş, 1898'de yayımlanan *Leâ'if*'e bir de şerh yazmıştır. Sachiko Murata, Ma Lianyuan'ın, müellifin *Xingli*'deki düşüncelerini anlatırken eseri tamamen nazarî tasavvuf terminolojisine dönüştürerek Çin felsefesine yaptığı atıfları göz ardı ettiğini, bu sebeple birçok konuda Liu Zhi'nin düşüncelerinden tamamen uzaklaştığını, bazı Çince kavramları tasavvuftaki farklı terimlerle ifade ettiğini, bu sebeple de birtakım hatalara düştüğünü ileri sürmüştür. Sachiko Murata, William C. Chittick ve Tu Weiming ortak bir çalışma ile *Tianfang Xingli*'yi İngilizce'ye tercüme etmiştir (*The Sage Learning of Liu Zhi: Islamic Thought in Confucian Terms*). **2. Tianfang Dianli.** Kitabın başlığındaki "dianli" kelimesiyle Konfüçyanizm'deki sosyal armoni, kamu hayatı ve özel hayatın düzeniyle ilgili ritüellere atıfta bulunulmuştur. 1710'da tamamlanan eserde Lui Zhi fıkıh, ibadet ve ahlâk kurallarını daha teorik bir çerçevede ve metafiziksel boyutu ile ele almış, Çin bilgelerinin öğretileriyle İslâm'ın ahlâk, âdâb ve ibadet ilkelerinin uyuşturduğunu göstermeye çalışmıştır. *Tianfang Dianli* ayrıca, yazılışından yetmiş yıl sonra

Çin tarihindeki en büyük Çince eserler koleksiyonu olan *Siku quanshu* projesinde yer alan Konfüçyanist müslümanlara ait tek dinî metin olma özelliğini taşımaktadır. Eser 1740-1970 yılları arasında on üç defa basılmıştır. James Frankel, eser hakkında *Liu Zhi's Journey Through Ritual Law to Allah's Chinese Name* adıyla bir doktora tezi hazırlamış, bu tez *Rectifying God's Name: Liu Zhi's Confucian Translation of Monotheism and Islamic Law* ismiyle kitap olarak yayımlanmıştır (2011). **3. Tianfang Zhisheng Shilu.** Liu Zhi bu eserinde Hz. Muhammed'in hayatını âdeta Çin'de yaşamış bir bilgi gibi anlatmıştır. Müellif, Çin'deki seyahatleri sırasında Konfüçyüs'ün doğduğu bölge olan Shadong'a gittiğinde Hz. Peygamber'in hayatına dair bir eser yazmaya karar vermiş, ancak elindeki verilerden nitelikli bir eser ortaya koyamayacağına kanaat getirerek yeniden Çin kütüphanelerinde incelemelerde bulunmuştur. Ayrıca 1721'de Henan'daki bir kütüphanede Batı kaynaklı bir eserle karşılaştığını, kendi yorumlarını da katarak eseri Çince'ye çevirdiğini söylemiş, yapılan araştırmalar, bu eserin Affüddin Saïd b. Muhammed b. Mes'ûd el-Kâzerûnî'nin *Tercüme-i Mevlid-i Muştafâ* isimli kitabı olabileceğini göstermiştir. Müellif 1724'te tamamladığı eserini yayımlamak için gerekli maddî desteği bulamamış, daha sonra bir grup Çinli müslüman âlim 1755'te eserin neşirini sağlamıştır. *Zhisheng Shilu* 1827-1925 arasında dokuz defa basılmıştır. Eser hakkında ilk çalışma Amerikalı misyoner Isaac Mason tarafından yapılmış, Mason *Zhisheng Shilu*'yu, 1921'de *The Arabian Prophet a Life of Mohammed from Chinese Source* başlığı altında genel hatları ile İngilizce'ye çevirmiştir. Archmandrite Pallidi'nin *Zhisheng Shilu*'nun Rusça'ya kısmî tercümesini yaptığını söyleyen Mason, ondan hareketle bir de Fransızca'sının hazırlandığını öğrenmiş, ancak bunu görmediğini ifade etmiştir. Kitabın Japonca tercümesi Tanaka Ippei tarafından 1930 yılında yayımlanmıştır. **4. Zhaowei Jing.** Liu Zhi, bu eserinde Câmî'nin *Levâ'ih*'ini kendi yorumlarını da ekleyerek 1724'te Çince'ye tercüme etmiş, Murata ve Chittick de *Levâ'ih* (*Zhaowei Jing*) tercümesini İngilizce'ye çevirmiştir (*Chinese Gleams of Sufi Light: Wang Tai-yü's Great Learning of the Pure and Real and Liu Chih's Displaying the Concealment of the Real Realm*). **5. Tianfang Zimu Jieyi.** 1706'da Nanjing'de basılan eserde Arap alfabesindeki harfler metafizik ve felsefi

açıdan yorumlanmıştır. **6. Tianfang sanzijing.** Müellifin Kur'an'daki anahtar kavramlar hakkında yaptığı yorumları içeren eser 1704'te yayımlanmıştır. **7. Huihui Shuo.** Müslümanların Çin'deki tarihine dair olup 1710'da neşredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Jielian Liu, *The Arabian Prophet: A Life of Muhammad from Chinese and Arabic Sources: A Chinese-Moslem Work* (ed. Isaac Mason), Shanghai 1921, editörün girişi, s. V-VIII; D. D. Leslie, *Islamic Literature in Chinese: Late Ming and Early Ch'ing Books, Authors and Associates*, Belconnen 1981, s. 3-14, 19-63, 145-147, 152-164; a.mlf. – Mohamed Wassal, "Arabic and Persian Sources used by Liu Chih", *CAJ*, XXVI (1982), s. 78-104; J. N. Lipman, *Familial Strangers: A History of Muslims in Northwest China*, Seattle 1997, s. 72-84; Sachiko Murata, *Chinese Gleams of Sufi Light: Wang Tai-yü's Great Learning of the Pure and Real and Liu Chih's Displaying the Concealment of the Real Realm*, Albany 2000, s. VI-XII, 17-19, 32-35; a.mlf. v.dğr., *The Sage Learning of Liu Zhi: Islamic Thought in Confucian Terms*, Cambridge 2009; a.mlf. – W. C. Chittick, "The Implicit Dialogue of Confucian Muslims", *The Wiley-Blackwell Companion to Inter-Religious Dialogue* (ed. C. Cornille), Chichester / West Sussex 2013, s. 438-449; J. D. Frankel, *Liu Zhi's Journey Through Ritual Law to Allah's Chinese Name: Conceptual Antecedents and Theological Obstacles to the Confucian-Islamic Harmonization of the Tianfang Dianli* (doktora tezi, 2005), Colombia University, tür.yer.; a.mlf., *Rectifying God's Name: Liu Zhi's Confucian Translation of Monotheism and Islamic Law*, Honolulu 2011, tür.yer.; Zvi Ben-Dor Benite, *The Dao of Muhammad*, London 2005, tür.yer.; a.mlf., "Western Gods Meet in the East: Shapes and Contexts of the Muslim-Jesuit Dialogue in Early Modern China", *JESHO*, LV (2012), s. 517-546; K. Petersen, *The Heart of the Islamic-Chinese Dialogue Wang Daiyu and the Creation of a Chinese Muslim Discourse*, Colorado 2006, s. 7-12, 15-23; a.mlf., "Reconstructing Islam: Muslim Education and Literature in Ming-Qing China", *The American Journal of Islamic Social Sciences*, XXIII/3 (2006), s. 24-53; Isaac Mason, "Notes on Chinese Mohammedan Literature", *Journal of the North-China Branch of the Royal Asiatic Society*, LVI (1925), s. 172-215; J. F. Ford, "Some Chinese Muslims of the Seventeenth and Eighteenth Centuries", *As.Af.*, V/2 (1974), s. 144-156; A. D. W. Forbes, "Liu Chih", *EP* (Ing.), V, 770-771.

ESRA ÇİFCİ

LURLAR

Güneybatı İran'da yaşayan bir topluluk.

Bugünkü Lurlar, İranî kavimlerin gelişinden önce bölgede yaşayan mahallî toplulukların Persler devrinden itibaren yavaş yavaş İranleşmesi ve zamanla bölgeye göç eden Kürt, Türk, Arap asıllı topluluklarla karışması neticesinde ortaya çıkmıştır. Lur adının kökeni bazı halk riva-

yetlerinde Zağros sıradağları üzerinde yer alan Mân-rûd Geçidi'ndeki Lur mevkiine bağlanmıştır (Müstevfî, *Târih-i Güzide*, s. 537, 549; Şeref Han, I, 76, 84). Lur coğrafi adının zamanla topluluğu ifade ettiği anlaşılmaktadır. Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, Kürt kabilelerinin isimlerini kaydederken Luriye isimli bir kabilenin adını da zikreder. XIII. yüzyıl müellifi Yâkût el-Hamevî de İsfahan ile Hûzistan arasındaki dağlık bölgede yaşayan bazı Kürt kabilelerini Lurr (Lûr) adıyla anar ve yaşadıkları bölgeye de Bilâdü'l-Lurr yahut Luristan denildiğini belirtir (*Mu'cemü'l-büldân*, IV/1, s. 355). Lur aşiretlerinin yaşadığı bölge İlhânîlar zamanında Lur-i Büzürg ve Lur-i Kûçek adıyla iki idarî kısma ayrıldı. Safevîler devrinde Lur-i Büzürg, Kûhgîlû ve Bahtiyârî ismiyle müstakil bir idarî bölge olarak yeniden düzenlendi. Lur-i Kûçek ise XVI. yüzyıldan itibaren Luristan (Luristân-i Feylî) adıyla anılmaya başlandı. Luristan XIX. yüzyılda Pîş-i Kûh ve Poşt-i Kûh olarak iki idarî kısma bölündü.

Zamanımızdaki Lurlar, Memesenî (Mamâsanî), Kûhgîlûye (Kûhgîlû), Bahtiyârî ve Asıl Lurlar adıyla dört kola ayrılmaktadır. Memesenîler, Fahliyân merkez olmak üzere Fars'ta; Kûhgîlûyeler Bâşt ile Bihbehân arasında; Bahtiyârîler, Çehârmahal ile Şûşter arasındaki arazide ve yoğun olarak da Zâyende-rûd ile Kârûn nehirlerinin yukarı havzalarında; Asıl Lurlar ise Kârûn'un kollarından olan Âbidiz'in kuzeyinde yaşamaktadır. Luristan'daki başlı-

ca Lur kabile birlikleri şunlardır: Bakaş, Câvidî (Câvî), Düşmenziyârî ve Rüsternî kabilelerinden oluşan Memesenî kabileler birliği; Akacerî (Ağaçeri), Bavî ve Câkî kabilelerinden meydana gelen Kûhgîlû kabileler birliği; Çehârleng ve Heftleng kabilelerinden teşekkül eden Bahtiyârî kabileler birliği; Tarhân, Dîlfân, Silsile ve Bâlâgirîve kabilelerinden oluşan Asıl Lurlar. Avşar, Beydîli (Beğdîli), Çaçatay ve Karabağlı boylarından oluşan Ağaçeri kabilesi büyük ölçüde Türk asıllıdır.

Farsça'nın Persler zamanında ortaya çıkan eski bir lehçesini konuşan Lurlar zengin bir halk edebiyatı geleneğine sahiptir. Bunun yanı sıra XIX. yüzyıldan beri Lur lehçesiyle yazılan bazı şiirler günümüze ulaşmıştır. Selçuklular devrinden itibaren muhtelif Türk devletlerinin idaresinde bulunan bölgede "kaytul" (muhafız), "tuşmal" (kabile reisi), "ilbegi" (il beyi) gibi Türkçe-Moğolca idarî unvan ve terimler yaygın biçimde kullanılmaktadır. Çeşitli dönemlerde Zerdüştilik, Hıristiyanlık, İsmâîlîlik, Hurûflîlik ve Ehl-i Hak gibi din ve mezheplerin etkisinde kalan Lurlar bugün büyük ölçüde Şîa mezhebine mensuptur. Lurlar'ın nüfusu 1881'de George N. Curzon tarafından 421.000 kişi olarak gösterilmiştir. Luristan eyaletinin nüfusu 2011 sayımında 1.754.243 kişi olarak tespit edilmiştir. Luristan eyaletinin yanı sıra Çehârmahal ve Bahtiyârî ile Kûhgîlûye ve Buyir Ahmed eyaletleri de bugün Lurlar'ın yoğun biçimde yaşadığı bölgeler arasında

yer almaktadır. Tarih boyunca yarı göçebe bir hayat süren Lur kabilelerinin önemli bir kısmı XX. yüzyıl ortalarından itibaren yerleşik hayata geçmekle birlikte dağlık bölgelerde yaşayan bazı Lurlar hâlâ yarı göçebe hayat tarzını devam ettirmektedir. Bu kabilelerin başlıca ekonomik faaliyeti hayvancılıktır. Luristan bölgesi bugün İran'ın önemli petrol havzaları arasında bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 912 (*Livâ-i Hürrem-âbâd, el-Meşhûr Luristân*), s. 375-474; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (nşr. F. Wüstenfeld), Leipzig 1869, IV/1, s. 355; Müstevfî, *Târih-i Güzide* (Nevâî), s. 537-562; a.mlf., *Nûzhetü'l-kulûb* (Strange), s. 70; Şeref Han, *Şeref-nâme* (trc. Abdullah Yeğin), İstanbul 2013, I, 76-105; G. le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Leiden 1915, s. 200-202; Hamid İzedpenâh, *Âşâr-ı Bâstânî ve Târih-i Luristân*, Tahran 1350 hş./1971, tür.yer.; Ali M. Sâkî, *Coğrafiyâ-yi Târihî ve Târih-i Luristân*, Tahran 1363 hş./1984, s. 27-41, 67-78; Saâdet Hodgü, *Atâbekân-i Lûr-i Kûçek: Târih-i Siyâsi-İctimâ'î-yi Luristân ve İlâm der-Âhd-i Atâbekân-i Lûr-i Kûçek*, Hürremâbâd 1378 hş./1999, s. 22-43, 71-82, 111; Osman G. Özgüdenli, "Osmanlı İrani I: Batı İran ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrîr Kayıtları: Coğrafi ve İdarî Taksimat", *TAD*, XXII/34 (2003), s. 83-107; V. Minorsky, "Luristan", *IA*, VII, 79-83; a.mlf., "Lurlar", *a.e.*, VII, 83-90; a.mlf., "Lur", *EP* (İng.), V, 821-826; a.mlf., "Lur-i Buzurg", *a.e.*, V, 826-828; a.mlf., "Lur-i Küçük", *a.e.*, V, 828-829; a.mlf., "Luristân", *a.e.*, V, 829-832; Pierre Oberling, "Doşmanziârî", *EIr.*, VII, 522-523; I. D. Mortensen – P. Mortensen, "Luristan", *a.e.*, XVI, 652-659; G. Fazl, "Lur", *Encyclopaedia of the World Muslims* (ed. N. Kr. Singh – A. M. Khan), Delhi 2001, II, 848-852.

OSMAN GAZİ ÖZGÜDENLİ